

Бранко М. Вранеш^{*1}
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ИЗАЗОВ ЕЗОТЕРИЗМА

(Немања Радуловић, *Подземни ток II: српска књижевност и езотеризам 1957–2000*, Београд: Службени гласник, 2020, 663 стр.)

Убрзани ритам нашег академског живота све мање дозвољава систематска и синтетична истраживања, нарочито оних научних области које у српској (и не само српској) култури нису биле вредноване на адекватан начин. Радови ове врсте, поред тога што проистичу из дугогодишњег бављења одређеном истраживачком облашћу, подразумевају битан удео личне пасије у више него једном значењу те речи. Књига Немање Радуловића *Подземни ток II: српска књижевност и езотеризам 1957–2000*, која је објављена у издању Службеног гласника 2020. године, утолико је драгоценија што са својих шест стотина страница текста, двоструко већим бројем фуснота и шездесетак страница примарне и секундарне литературе, представља снажан гест против новоуспостављене и већини истраживача немиле праксе академског битисања. Снага овог геста не почива на спољашњим факторима, него долази изнутра, од стрпљивог рада на филолошкој реконструкцији једног, у нашој стручној јавности, маргинализованог и недовољно познатог феномена. Радуловић истражује улогу езотеризма у обликовању српске књижевности друге половине XX века, иако се у књизи дотиче и однос езотеризма и других уметности, а повремено задире и у XXI век. Нешто ранији период у развоју српске књижевности од Атанасија Стојковића до Димитрија Митриновића Ра-

¹brankovranes@gmail.com

дуловић је истражио у монографији *Подземни ток: езотерично и окултно у српској књижевности* из 2009. године. Радуловићева нова књига подељена је у десет целина („Увод”, „Медиала и око ње”, „Писци новог имагинарног”, „Усамљене фигуре”, „Постмодерна: између иницијације и игре”, „Неоавангарда и езотеризам”, „Езотеризам у поезији осамдесетих и деведесетих”, „Портрет традиционалисте”, „Поглед споља”, „Завршни осврт”), премда у овом приказу нећемо настојати да пружимо исцрпан преглед њихове садржине. Покушаћемо, прво, да у облику каталога сликовито дочарамо распон Радуловићевих интересовања и сазнања, потом ћемо размотрити поједина, према нашем мишљењу, нарочито убедљива тумачења и, на крају, указати на херменеутичке исходе и методолошке претпоставке ове монографије.

Радуловић са лакоћом истинског познаваоца материје којом се бави повлачи паралеле између домаћих и страних извора, креће се кроз замршено и разнородно поље езотеричних алузија и критички употребљава достигнућа различитих школа у тумачењу езотеризма попут геноновских и еволијанских токова перенијализма, универзалне симбологије, религиозне феноменологије, Ханеграфове емпиријско-историјске методе, итд. Нешто од изворног задовољства сусрета с тајним знањем езотеризма и њему сродних учења може се препознати у Радуловићевим прегледима антропозофије, теозофије, египтозофије, кабале (била она луријанска или не), мартинизма, манихејства, гностицизма (поготово антиномизма), богумилства, ведантинског монизма, хасидизма, суфизма, ислаимизма, сведенборгијанизма, неопаганизма, алтернативне медицине и парапсихологије, астрологије, магије, алхемије, херметизма, сатанизма, спиритизма, конспирологије, масонерије и других тајних друштава (попут питорескног Тајног друштва мопса из 18. века), темпларских легенди, мајанског календара, сајентологије, древних астронаута, јоге, окултизма и окултуре (популарне окултне културе), метемпсихозе, телеме, тарота, њу ејца са елементима комунитаризма, екологизма и холизма, биодинамичке агрономије, теорије невидљивих кореспонденција, искуства трансмутације и медијације, вибрације боја, речи и предмета, медијумског писања или каналисања порука реинкарнираних аватара, аутохтонистичких наратива о Тесли као палом анђелу-ванземаљцу из далеког сазвезђа Андромеде, становницима Атлантиде високим од три до пет метара, Сорабима који воде порекло од анђела и Србима који воде порекло од Сораба, Нојевом потопу у Лепенском виру. Било да се бави жанром иницијацијског романа, магичне прозе, каналисане поезије или на нов начин сагледава српске књижевне класике, ово је књига за читаоца који ужива у знању и који ће

у сусрету са непрегледним мноштвом недовољно познатих или сасвим непознатих термина и чињеница поново открити изворно задовољство учења.

Изазовност тумачења положаја езотеризма у савременој српској књижевности долази до изражаја чим се низ езотеричних традиција и феномена укрсти са подједнако дугачким низом аутора који се налазе у Радуловићевом фокусу. Помињемо само она имена која су у Радуловићевој књизи издвојена масним слогом. У оквиру првог поглавља то су: Оља Ивањицки, Марија Чудина, Миро Главуртић, Милић од Мачве. У оквиру другог поглавља: Васко Попа, Иван В. Лалић, Миодраг Павловић, Војин Матић, Владета Јеротић, Зоран Глушчевић, Мирко Ковач, Борислав Пекић, Данило Киш, Филип Давид, Енрико Јосиф. У оквиру трећег поглавља: Бранислав Зељковић, Новица Тадић, Стеван Пешић, Весна Крмпотић, Зора Топаловић, Милован Јовановић и Марија Реић, Славен Радовановић, Горан Чучковић, Живорад Михајловић Славински, Марица Јосимчевић, Драган Симовић, Гроздана Олујић. У оквиру четвртог поглавља: Милорад Павић, Миленко Пајић (додуше само споменут), Светислав Басара, Радослав Петковић. У оквиру петог поглавља: Владимир Копици, Слободан Тишма, Божидар Мандић, Мирослав Мандић, Војислав Деспотов, Љубиша Јоцић, Спасоје Влајић. У оквиру шестог поглавља: Ивана Миланков(а), Зоран Богнар, Драган Јовановић Данилов, Саша Јеленковић. У оквиру седмог поглавља: Драгош Калајић. У оквиру осмог поглавља: Меша Селимовић, Ерих Кош, Слободан Селенић, Владан Десница, Алек Вукадиновић, Милутин Петровић, Мирко Магарашевић, Немања Митровић.

Сви или готово сви аутори са ове листе, која својом екстензивношћу довољно сведочи о комплексности Радуловићевог истраживања и живом присуству езотеричних мотива, жанрова и поступака у савременој српској књижевности, улазили су у дијалог са различитим елементима езотеризма. Радуловић са истим жаром истражује литературу и паралитературу, високи стил и популарну књижевност, културна и контракултурна кретања, а не преза ни од духовитих осврта на личности са наше естраде (стр. 273). Нека од имена у Радуловићевој монографији стога могу изазвати подозрење традиционалних тумача и аутор је тога – са подједнаким поштовањем према старој академској обичајности и савременој методолошкој либералности – врло свестан (стр. 603). Радуловићева монографија обухвата ауторе који изнутра припадају области езотеризма попут Драгоша Калајића, Мира Главуртића, Живорада Михајловића Славинског, ауторе који су езотеризам уградили у жанр и поетику својих књижевних дела попут Милорада Павића и Радослава Петковића, па и оне који су езотеризму приступали са

извесном дозом ироније попут Данила Киша и Владана Деснице. Случај Меше Селимовића у том је погледу врло интересантан. Иако спада у последњу групу стваралаца, Селимовић је повест о Исхаку из чувеног романа *Дервиш и смрт* изгледа обликовао „по угледу на иницијацијске повести познате у исламском културном кругу, првенствено унутар шиитских и суфијских струјања, која и поред своје високе метафизике могу прелазити и у фолклор” (стр. 554). Поређење Исхака са фигуром светлосног двојника из иранског суфизма можда звучи парадоксално, али су у Радуловићевој монографији паралеле ове врсте филолошки образложене и утемељене. Радуловић указује на Селимовићево познавање елемената езотеричне исламске мисли (стр. 554), даје списак алхемијске литературе из личне библиотеке Васка Попе (стр. 134–135), описује рад Миодрага Павловића на приређивању књига из области езотеризма (стр. 144). Аутор нас, и то треба посебно истаћи, ни на једном месту не „приморава” да се сложимо са његовим тумачењима. Радуловић, управо супротно, често испољава критичку дистанцу према сопственим интерпретацијама.

Истраживање езотеричних извора савремене српске књижевности очигледно подразумева нешто другачију концепцију српске књижевне историје и поетике савремене српске књижевности од оне на коју смо навикли. Радуловић, као што смо видели, придаје посебну пажњу улози популарне културе и алтернативних токова у српској књижевној историји, која је до сада углавном формирана као историја канонских дела, великих писаца и традиционалних развојних линија. Радуловићева монографија стога подразумева преиспитивање појединих поетичких концепата, које смо до сада углавном узимали „здрово за готово”. Издвојили бисмо овом приликом Радуловићево читање српске постмодерне прозе, која се ситуира „између иницијације и игре”. На први поглед метафорички, поднаслов Радуловићевог поглавља погађа у саму срж расправа о природи постмодерне. Радуловићеве анализе извора Кишове, Пекићеве и Павићеве прозе на дискретан начин проблематизују или барем усложњавају питање „постмодерности” постмодернизма, па и „фантастичности” постмодерне фантастике – појам игре се у закључку преклапа са појмом фантастике (стр. 591). Када „[н]еке теме *Времена чуда*, обично виђене као израз Пекићеве скепсе” – а у њих спада и теза да је на крсту Симон распет уместо Христа – доводи у везу са истоветним гностичким учењима (стр. 168), када сучељава „преокретање конспиролошког модела” (стр. 200) – можда управо Главуртићевог (стр. 210–211) – из Кишове „Књиге краљева и будала” са постмодерним „однос[ом] фикције и документарности” (стр. 207) или сугерише да *Хазарски речник* „није обликован само постмодерним

агностицизмом и релативизмом, већ је, сасвим насупрот томе, реч о концепту једног универзалног језгра које се чува у историјски објављеним религијама” (стр. 373) – Радуловић помоћу езотеризма преиспитује основне поставке нашег тумачења постмодернизма. Пажњу тумача свакако би морала привући и Радуловићева запажања о могућим „езотеричним” претечама српске постмодерне попут Мира Главуртића (стр. 167, 211, 411), па и откривање необичне сродности између романа Славена Радвановића и Милорада Павића (стр. 302, 318). Примера ове врсте има у сваком поглављу Радуловићеве монографије – тако се интересовање за мит у српској књижевности и култури након Другог светског рата доводи у везу са езотеричним европским покретом Еранос (стр. 144) и тумачи окултно порекло „научности” сигнализма (стр. 448–468). Радуловићева књига у целини показала нам је колико тога у српској књижевној историји још увек не знамо, а своју огромну претензију остварила на суздржан и непретенциозан начин.

Монографија почиње и завршава вером у вредност и актуелност филологије, па и у том погледу чини занимљив искорак изван „матиче” српске књижевне критике и књижевне историје у 21. веку. Радуловић полази од хипотезе „да се обрис дела сагледава боље тек наспрам позадине извора” (стр. 11), премда његова књига није позитивистичка. Никако није у питању пука евиденција извора, него праћење метаморфозе мотива из традиције и њихове уклопљености у структуру савременог књижевног текста. Своју методолошку перспективу Радуловић сажима у максими са почетка монографије: „пре интерпретација – филолошко бављење изворима” (стр. 11). Могли бисмо поставити питање да ли филолошко бављење изворима само по себи представља један вид интерпретације, нарочито након „повратка филологији” у студијама Пола де Мана, Едварда Саида и Мартина Г. Ајзнера (Martin G. Eisner) крајем 20. и почетком 21. века. Овакав теоријски оквир помогао би нам да разумемо Радуловићев суптилни отпор према савременој хиперинфлацији тумачења, па и расправе о потенцијалности езотеричних извора српске књижевности (стр. 70, 96, 130–131), које се понекад воде у духу савремене „пост-филологије” (термин Мишел Ворен [Michelle Warren]).

Суптилност је уопште једна од одлика Радуловићевог стила, који неретко садржи лудичке компоненте. Било да се вајка над (не)оригиналношћу наслова своје књиге (стр. 9), опире социолошком „моделу совјетског уџбеника” (стр. 63), апелује на читаочево стрпљење при разматрању невероватних аутохтонистичких теорија (стр. 97), пародира језик комунистичког режима зато што је „млађем читаоцу данас близак отприлике

као стил асирске дворске канцеларије” (стр. 542), у фуснотама опажа несразмеру између високог реномеа међународних часописа и ниског квалитета појединих чланака који се у њима објављују (стр. 204), те понеку ироничну жаоку сакрије и у оквиру туђег цитата (стр. 599), Радуловић задржава одмерен смисао за хумор. Коришћење првог лица једнине и спорадична обраћања читаоцу доприносе овом утиску. Радуловићева научна монографија стога се чита са осмехом на лицу, који истовремено потиче од радости стицања нових сазнања и њиховог полемичког потенцијала. Књига *Подземни ток II: српска књижевност и езотеризам 1957–2000* Немање Радуловића је, попут већине вредних књижевноисторијских радова, класична и субверзивна у исти мах.